

Jost Schneider: Sozialgeschichte des Lesens. Zur historischen Entwicklung und sozialen Differenzierung der literarischen Kommunikation in Deutschland.

Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2004. 483. oldal.

Irodalomtudóstól szokatlannak tűnhet a magyar olvasó számára a könyv, amelynek Bochumban élő germanista szerzője arra vállalkozik, hogy a lehető legszélesebben értelmezve az irodalom, az irodalmiság, az irodalmi élet és az olvasási szokások fogalomrendszerét, ezer év íráshasználati, irodalom-fogyasztási és -értelmezési gyakorlatát összegezze egy műben. Hagyományosan az irodalom történeti vizsgálata alatt elsősorban a kanonizáció folyamatát, kanonikus művek értelmezési kereteinek változását, illetve jelenkori interpretációs gyakorlatát értjük. Napjainkra ez némileg oldódott, de továbbra is kevesebb figyelem kerül az e kereteken kívül eső szerzőkre és művekre, a tömegkultúra különböző megnyilvánulásaira, a színhagyomány terjesztette formákra. Az irodalmi élet történeti-szociológiai megközelítése azért nem teljesen idegen a hazai szakemberek előtt, sőt, a Reinhard Wittmantól származó *irodalmi kommunikáció* fogalma évtizedek óta ismert, akárcsak az e fogalom köré épült német olvasástörténeti iskola, amely az újkor változó társadalmi viszonyai mentén próbálja tetten érni az alfabetizáció folyamatának különböző állomásait. Utóbbi irányzat elsősorban a régi irodalom szekundér megnyilvánulásaival, illetve a népköltéssel foglalkozó hazai szakemberek körében terjedt el. Jelen kötet jelentősége hogy mindezeket, tehát a kanonikus és kánonon kívüli alkotásokat, az első-, másod- és harmadvonalbeli szerzőket, alkotásaikat, használóikat és felhasználási kódjaikat együtt tárgyalja, s így tár fel közöttük eddig rejtett összefüggéseket.

A feladat első közelítésben is nagyon sokrétűnek tűnik, ám a benne rejlő lehetőségeket a szerző messzemenően ki tudja használni. Számára az irodalom nem csupán a professzionális írók és tudósok által alkotott (és tegyük hozzá olvasott, hallgatott), ténylegesen leírt szövegeket jelenti, hanem a szóbeli formákat is, továbbá az irodalom megjelenített formáinak képi és zenei elemeit, s azok kölcsönhatásait is. Valóban kevés műfaj képzelhető el vizuális és auditív elemek nélkül, például a színház, sőt sokáig a lírai műnem egésze sem, amelyek mind hosszú alakulástörténetet tudhatnak magukénak. Csak a 20. század első felében, a modernség második hullámának hatására zárkózott be a vers az olvasószobák falai közé, illetve került tankönyvekbe, szigorú tanári felügyelet melletti felhasználásra. A 19. században még általános volt a lírai alkotások megzenésítése, továbbá mindennapos azok megszólaltatása, a billentyűs hangszereken való játék és éneklés a polgári otthonokban, s hangszerkísérettel vagy anélküli pedig a paraszti közösségekben. Nem beszélve továbbá olyan összefüggésekről, mint a *Bänkelsang*, a képregény és a rajzfilm közötti szerves kapcsolat.

A látszólag szinte beláthatatlan feladatmennyiség elvégzéséhez, egymás mellett élő, ám különböző, illetve nagyon hasonló, de időben távoli jelenségek

összecsiszolásához a leghatékonyabb eszköznek egységes elméleti keret felfeszítése kínálkozik, amit a szerző el is végez. Könyve gondolatmenetét a *civilizáció folyamata*nak eliasi modelljébe illeszti, az irodalom és irodalmiság évszázados változását más kulturális jelenségekkel összefüggésben tárgyalja, ezen belül valamennyi társadalmi osztály és réteg adott időszakban jellemző irodalmi életét bemutatja.

A könyv négy nagy fejezetre tagolódik: a törzsi társadalom (vagyis a germán törzsek) korszakát, a feudális, a polgári valamint demokratikus korszakokat tárgyalja külön-külön. Schneidernek, az újkori irodalom története kutatójaként, bevallottan nagyobb affinitása van az utóbbi két korszakhoz, s így a két utóbbi fejezet jelentősen terjedelmesebb. Ennek persze az is az oka, hogy utóbbi két korszak a téma szempontjából jóval eseménydúsabb volt, s a megfelelő források is jelentősebb számban állnak rendelkezésre. Mindamellet Schneider legfőbb értéke a rendszeres gondolkodás, amely folyamatok ábrázolására teszi képessé, s a folyamatok minél plasztikusabb megjelenítése érdekében eltekint az egyes irodalmi jelenségek túlzott részletezésétől. E jelenségek átalakulását, egymásból következősét, illetve a folyton alakuló társadalmi rétegek, csoportok kulturális eszközök elsajátítására és levetkőzésére kialakított gyakorlatát kívánja bemutatni. A kontinuitás és arányosság igénye persze szükségképpen vonja maga után az elnagyolás veszélyét, így a kötet enciklopédikus műként vagy kézikönyvként kevésbé használható. A Norbert Elias által az európai civilizáció alakulásáról alkotott elmélet használhatósága a polgári korszakot tárgyaló fejezetnél megtorpan. Itt talán már nincsen szükség a kevés forrásadat összefűzéséhez szükséges keretre. Az utolsó két fejezet azonban a kötet két legkimunkáltabb és legjobban hasznosítható része (a teljes terjedelem kétharmadát teszi ki).

Munkamódszerét tekintve Jost Schneider eltér a német alfabetizáció-történeti iskola korábbi gyakorlatától, a kvantitatív elemzések ugyan minden egyes fejezet és alfejezet elején megjelennek, ám az ehhez szükséges statisztikai adatokat a szerző nem maga gyűjti, hanem más szerzőktől (pl. a fent említett Wittmanntól vagy Peter Nussertől) kölcsönzi. A számszerűsíthető információk felől a generáció tagjai mára a mélyebb összefüggések felé mozdulnak el. A szerző eredetisége az elméleti keret kidolgozása, a rendszerben való láttatás mellett a minden egyes alfejezetben megjelenő műelemzésekben rejlik. Ahogy kötete zárlatában maga is hangsúlyozza, a magaskultúra írásművei, az úgynevezett klasszikusok mellett a többi társadalmi réteg számára készült szöveges alkotások magyarázata esetében is szükség van szoros olvasatra, analízisre.¹ A jövő feladata lesz a különböző társadalmi szintek által előállított szövegek (továbbá vizuális és auditív elemeket is tartalmazó megnyilvánulások) elemzéséhez megfelelő interpretációs

¹ Meg kell jegyezni, hogy Jost Schneider egyáltalán nem foglalkozik a kánon fogalmával, és annak plaszticitásával, változékonyságával, egyáltalán, a kanonizáció folyamatosságával. A műveltségi elit „klasszikus” alkotásai, például Goethe vagy Schiller műveinek, vagy más szerzők változó megítéléséről nem beszél, hanem ezeket abszolút értékűnek, s mint ilyet, időtlennek kezeli. Holott éppen ez, a kánon pluralitása és változásai jelentik ma a művelődésszociológiai alapú irodalomtörténeti kutatások egyik sarokpontját.

gyakorlat kialakítása. (451–452.) Ennek érdekében Schneider maga is jelentős munkát végez. A legújabb kort tárgyaló vaskos fejezet különböző pontjain szakaszaiban kerül terítékre például Ingeborg Bachmann, a háború utáni korszak egyik legjelentősebb német írójának *Malina* (1971) című regénye, bemutatva, hogy a mű különböző társadalmi miliókben, más-más befogadói attitűd számára milyen oldalait képes felvillantani. (360–362, 427–430.) E regény mellett jelentős mennyiségű tömegfogyasztásra szánt alkotás, például lektúr-regény, dalszöveg, füzetes regény, gyermek- és ifjúsági irodalom elemzését is elvégzi a Szerző. Hosszan időz például a német nyelvterület alsó-középrétegei körében rendkívül népszerű kortárs *Volkslied*-műfajnál, mint egy társadalmi csoport mentalitásának kiváló reprezentánsánál (a német nyelvű satelit-tévécsatornák segítségével számunkra is ismerősek lehetnek), bemutatja főbb típusait, sajátosságait, elemez néhány jellegzetes dalszöveget. (321, 394–400.)

A negyedik, „demokratikus korszak”-ot tárgyaló fejezethez társadalmi tabló már nem volna elegendő, hiszen a társadalmi és művelődési rétegek, csoportok nem fedik egymást, az emberek életkor, életfelfogás, világkép és egyáltalán, kulturálódási szokások alapján is különböznek. Ennek reprezentálására a művelődésszociológusok által kidolgozott ún. SIMUS-modellt használja fel, ez alapján egy kilenc szegmensű *társadalmi miliő*-rendszert mutat be és elemez részletesen. A korszak kulturális életének szerves részét képezik az elektronikus médiumok, a rádió, televízió, a számítógépes játékok és az internet; a fejezet ezeket a jelenségeket is érinti.

Az utolsó, negyedik fejezetet azonban egyfajta tudathasadás jellemzi: a szerző demokratikus korszaknak nevezi az első világháború vége és az 1989-es rendszer-váltás által határolt „rövid 20. századot”. Ha azonban jobban megnézzük, a 20. századot teljesen átugorja. A minden alfejezet elején álló statisztikai adatait egy 1992-es népszámlálásból meríti. A közelmúlt, egész pontosan nem tudhatóan, de sejtetően az utolsó másfél évtized áll e fejezet vizsgálatainak középpontjában. Időnként történik némi utalás a Weimari Köztársaság korának szabad szellemiségére, vagy a német kispolgárság mentalitása és a náci ideológia térnyerése közt kapcsolatra, de a német nyelvterület igen jelentős részének közel ötven éves szocialista berendezkedése, és ezzel járó kulturális valamint irodalmi elkülönülése, nem mellesleg saját alkotói és esztétikája még csak meg sem említődik.

A fentieknek ellentmondóan azonban a monográfia jelenkori irodalmi életre vonatkozó megállapításai tűnnek a legfontosabbaknak, illetve leginkább továbbgondolandó, előremutató javaslatait e fejezetben fejt ki a Szerző. A legfőbb érdeme az illúziók eloszlatása. Először is az írott irodalom polgárosító, civilizatorikus szerepével kapcsolatos ideálok felszámolása, hiszen például az olvasás a 19. századi munkásosztály számára nem elsősorban Goethe vagy Schiller műveinek tanulmányozását jelentette, hanem sokkal inkább az akkor induló kolportázs-irodalom korlátozott kódját. Megerősíti továbbá azt a már az 1970-es évek elején amerikai felmérések által kimutatott tényt, hogy az elektronikus médiumok megjelenése a társadalmi különbségeket a műveltség, a tudás területén nemhogy

nem csökkentette, hanem felnagyította, az internet korában ez a folyamat tovább erősödik. (307–308.) Bár napjainkban előszeretettel riogatják a közvéleményt a Gutenberg-galaxis végével, a statisztikák másról tanúskodnak. 2000-ben Németországban nagyjából 570 000 ember tevékenykedett művészeti illetve publikációs területen, ők, valamint a 780 000 tanár és 157 000 felsőoktatási előadó jelentős része alkotják a hivatásos olvasók [*Berufleser*] közel milliós taborát, amely az osztársadalom közel 2 százaléka.² Ez ötször annyi embert jelent, mint a polgári korszak értelmiségi elitje [*Bildungsbürgertum*]. (419–420.) Ugyanott Schneider azt is elmondja, hogy most van az első olyan időszak a német történelemben, amikor az irodalmi magaskultúra nem társadalmi rétegekhez kötött, ugyanakkor a szociológiailag meghatározható elit réteg nem feltétlenül naprakész az európai és hazai magaskultúrában. A sajátos helyzetről és az irodalomtudomány alkalmazkodásának szükségességéről vallott nézeteit érdemes szó szerint is idézni: „... csak a hivatásos olvasók azok, akik történeti-kritikai kiadásokat használnak, rendszeres bibliográfiát készítenek, kiértékelik a másodlagos irodalmat, és saját szövegértelmezésüket az adott szöveg interpretációtörténetébe illesztik. Kultúrszociológiai naivitást és irodalompedagógiai fantáziátlanságot árulna el, ha ezt az olvasási módot, amelynek napjaink társadalmi rétegeinek irodalmi életében nincs természetes helye, az egyetlen legitimként ismernénk el. Az irodalomtudomány feladata nem az kellene legyen, hogy a kilenc társadalmi millió sajátos irodalmi kultúrája ellen harcoljon, és kicserélje azt a magaskultúra tudományos recepciójára.” (422.)

Jost Schneider számára tehát a demokratikus-plurális korszak beköszöntö az irodalomtudomány demokratizálását és pluralizálását is magával kellene vonja, amelyet számára a társadalomtörténeti közelítés és módszertan segít megteremteni. Mindez egy napjainkban zajló folyamatba illeszkedik, amelynek során Németország bölcsészkarain a filológiai tanszékeket irodalom- és kultúratudományi tanszékekké keresztelik át, jelezvén, milyen fontos és szerves e kettő, az irodalom és hordozói, az emberi társadalmak szereplői közti kapcsolat.

Mikos Éva

² Ebből a három kategóriából levonja a tornatanárokat, a gazdasági újságírókat és egyéb specialistákat, s így nagyjából 700 000-re becsüli azok számát, akik életük jelentős részét olvasással töltik, továbbá egzisztenciájukat is ezzel a tevékenységgel teremtik meg.